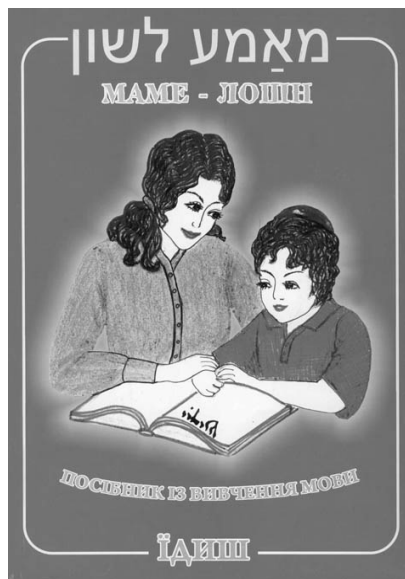

Їдиш (ייִדיש, אידיש, Yiddish, Jiddisch, Jidisch — «юдейський», «єврейський») — єврейська мова, що належить до західної групи германських мов; близька до німецької, однак користується гебрейською абеткою. Ін. назва — ідиш. Нею спілкуються переважно ашкеназі. Ї. виник у Центр. і Сх. Європі у 10–15 ст. на основі середньонімецьких діалектів верхньонімецької підгрупи західнонімецької групи (70–75 %) із числен. запозиченнями з давньоєврейської та арамейської (бл. 15–20 %), а також із романських і слов'янських мов (у діалектах сягає до 15 %). Синтез мов склав граматичну систему, що дозволяє комбінувати слова з нім. корінням та синтаксичні елементи семітських і слов'янських мов.

У 12–13 ст. у різних містах Німеччини вже існували великі поселення євреїв, які розмовляли нім. мовою, вживаючи низку давньоєвр. слів та виразів. Із давньоєвр. мови в розмовну мову середньовисхіднонім. діалектів увійшов також ряд словотвор. моделей та службових слів. Окрім того, в мові нім. євреїв рейн. міст і Пд. Німеччини, які тривалий час підтримували тісні стосунки з містами Італії та Франції, побутували запозичення з роман. мов. Євреї проживали переважно у містах, зазвичай в окремих кварталах, займаючись ремеслами, торгівлею, лікар. діяльністю, організацією виробництва і господарства, кредитно-грош. операціями. Унаслідок цього, а також через гоніння, вони часто переїжджали, утворюючи нові поселення. У мовленні євреїв відмінності місцевих нім. діалектів згладжувалися швидше, ніж у мові німців, основна маса яких жила в селах Німеччини. Назву мови Ї. історично також вживали з означенням тайч: «тайч-їдиш» (від

טייַטש-ייִדיש — «народно-єврейська») — як «тлумачення» у контексті традиції усного (нар.) пояснення євр. сакрал. текстів. Лексема «тайч» походить від Deutsch та Dutch, але нееквівалентна прикметнику «німецький» (напр., у значенні належності до нім. нації, оскільки прикметник цей давніший, і має первинну семантику «народний»; звідси тайч у цьому сенсі означає розмовну мову). У зближенні діалектів значну роль зіграло книгодрукування, яке набуло в євреїв великого розвитку, зокрема й в Україні. Автори і видавці, зацікавлені в найбільшому поширенні своїх видань, прагнули уникати місцевих висловів або супроводжували їх перекладом на ін. діалекти.

Із плином часу «їдиш-тайч» («івре-тайч») почав відрізнятися від нім. говірок не лише наявністю семітизмів, а й своєрідною інтеграцією германських слів, граматичних форм і низки фонетичних особливостей, що стало основним поштовхом для самостійного розвитку мови. Це був складний процес, що почався в Німеччині і тривав у слов'ян., деяких ін. країнах. Шляхи розвитку Ї. та нім. мови розходяться від 16 ст. Значні групи євреїв осідали в Польщі, Литві, Галичині, на Поділлі, Волині, у деяких містах Білорусі. Відбувалося подальше змішування євр. говірок, посилювався вплив давньоєвр. та слов'ян. мов; з часом виникли нові євр. територіальні діалекти, які сприяли самостійному розвитку і збагаченню літ. мови, нового Ї., що виник на основі цих діалектів. Від 2-ї пол. 18 ст. Ї. у Зх. Європі поступово витіснявся місцевими державними мовами, але зберігся і продовжив розвиватися в Польщі, Литві, Білорусі, Україні, Молдові, Галичині, Румунії, де було компактно зосереджено євр. населення.

Наприкінці 18 — на поч. 19 ст. почався новий етап у розвитку мови Ї., пов'язаний з поширенням ідей Просвітництва, світської освіти і літ-ри, зрозумілої народові. Знач. внесок у зближення літ-ри з живою мовою народу зробили просвітителі М. Левін (Лефін), Х. Гурвіц, І. Аксенфельд та ін. У 1730-і рр. серед євреїв України виник релігійно-містичний рух хасидизм. Щоб проповідувати це вчення, його прихильники також звернулися до нар. говірок. Те, що раніше вважали грубим, нелітературним, широким потоком вводили до писемності. Значно зросла частка слов'ян. елементів у Ї. Від серед. 19 ст. разом із багатьма рос. словами і формами до Ї. проникла велика кількість интернац. термінів; це призвело до збагачення мови, але водночас і до «засмічення» запозиченнями, спотвореними нім. словами, невдалим калькам з рос. та польс. мов. Основоположник євр. класичної літ-ри Ш.-Я. Абрамович (М. Мойхер-Сфорім) очистив мову, надав їй більшої виразності. Чимало зробили в цьому напрямку й ін.

письменники, особливо Шолом-Алейхем (його творчість отримала світ. визнання) та І. Перец. Збагаченню й розвитку мови сприяли пропаганда соц.-екон. знань, переклади праць основоположників марксизму, рев. поезія (М. Вінчевський, М. Розенфельд, Д. Едельштадт, І. Бовшовер та ін.). У 19 — на поч. 20 ст. Ї. часто називали жаргоном, вживали також термін «єврейсько-німецька мова». У 20 ст. в СРСР використовували назву «єврейська мова».

На поч. 20 ст. до масового винищення євреїв нім. нацистами мовою Ї. розмовляли бл. 11-12 млн євреїв у світі. Більшість ашкеназ. євреїв у 20 ст. перейшли на мову тих країн, де вони проживають, тому визначити сьогодні кількість носіїв Ї. непросто. Зі статистики перепису населення: Ізраїль — 215 тис. осіб (6 % від чисельності євреїв), США — 179 тис. осіб (бл. 2,8 %), Росія — 30 тис. осіб (13 %), Канада — 17 тис. осіб (5 %), Молдова — 17 тис. осіб (26 %), Україна — 3213 осіб (3,1 %), Білорусь — 1979 осіб (7,1 %), Румунія — 951 особа (16,4 %), Латвія — 825 осіб (7,9 %), Литва — 570 осіб (14,2 %), Естонія — 124 особи (5,8 %). Значна кількість носіїв Ї. проживають також у Польщі, Великій Британії, Бельгії, Франції, Канаді, менше — в Угорщині, Австралії, Аргентині, Бразилії, Уругваї та ін. Загальна кількість носіїв цієї мови у світі можна оцінити в 0,5 млн осіб (деякі джерела наводять 550-600 тис. осіб; існують і набагато вищі оцінки: від 1,75 до 4 млн, однак основу методології їхнього отримання не пояснюють). Хоча серед більшості євреїв Ї. поступився місцем мовам титульного населення, глибоко релігійні євреї (харедім і особливо хасиди) спілкуються переважно на Ї. між собою.

Ї. складається із західного і східного діалектів; в останньому виділяють північний (т. зв. білорус.-литовський діалект: Прибалтика, Білорусь, північно-східні ареали Польщі, західна частина Смоленської обл. Росії та частина Черніг. обл.), південно-східний (т. зв. укр. діалект: Україна, передусім Буковина, Молдова, східні ареали Румунії й південна частина Брестської обл. Білорусі та Люблінського воєводства Польщі) та центральний, або південно-західний (т. зв. польський діалект: Центральна і Західна Польща, Трансильванія, прикарпатські р-ни України). Існують також перехідні діалекти.

Створена на поч. 20 ст. קלאר שפראך («клар шпрах» — «чиста мова») — єдина спільна мова, яка набула поширення переважно в університетах. У Пн. Америці в середовищі хасидів сформувався загальний діалект на основі угорського Ї., поширеного в Трансильванії. У СРСР грамат. основою літ. стандарту став укр. діалект, тоді як фонетика базується на пн. діалекті. Ї., який використовували у театрі, відповідно до традиції, що бере початок від А. Гольдфадена, створ. на усередненому укр. діалекті, який іноді називають волинським. Зх. Ї., на якому євреї говорили в зх. обл. Німеччини, Швейцарії та Нідерландів, деякі дослідники

(напр., П. Векслер) розглядають як окрему мову; сьогодні вона практично мертва. Обл. варіанти Ї. виявляють значні відмінності в системі голосних, серед яких опозиції між короткими й довгими закритими, варіювання моделей з повними паралел. рядами коротких і довгих голосних. У діалектах зустрічаються також ъ та дифтонги, що закінчуються на -w. У системі приголосних найбільшу різноманітність виявляє літ. Ї. У деяких діалектах відсутня фонема h, в ін. фіксується менше палатальності, а в зх. Ї. немає розрізнення за дзвінкістю. У різних р-нах варіюють артикуляцію r від г апікального до r увулярного. Ї. використовує «квадратове» письмо з кількома варіантами орфографії. В основу писемності покладено алфавіт давньоєвр. мови з деякими стандарт. діакрит. знаками та оголосами: א, ש, פ, צ, כ, ך, ם, ן, ף, ץ, װ, ױ, ײ, ׳.

Більшість слів, запозичених з іврит та арамейської, зберегли традиц. написання. Решта уособлює систему однознач. відповідності між звуками, з одного боку, та літерами або їх сполученнями, з іншого. При цьому зберігаються усталені традиції щодо графіки окремих фінал. літер або правила про ініціал. ך, який не вимовляється. У процесі еволюції в Ї. посилилася тенденція систематично використовувати цю букву для позначення звука а, ך — для передачі о, ן — х, ױ — v. Буквою װ почали позначати голосний звук е. Ця особливість характерна й для ашкеназ. діалекту іврит, де втрату приголос. звука, що позначали буквою װ, відносять до 14 ст. Способи передавання дифтонгів і ненаголошених голосних, а також правила словорозділу значно відрізнялися. Нині дифтонг оі позначають диграфом םײ, дифтонг еі — поєднанням םײ, дифтонг аі — тим самим поєднанням із додатковим оголосом — םײ (діакрит. знак вживають не в усіх публікаціях). ך і ם передають відповідно диграфами םײ і םײ. Деякі видавництва не дотримуються усіх правил. Стандартною вважають орфографію יויו (YIVO; יויו), акронім назви םײ םײ םײ םײ — їдис. наук. організація), проте реліг. видавництва надають перевагу старій системі. Від 1920-х рр. у СРСР та комуніст. і прорад. видавництвах ін. країн відкинута засади істор.-етимол. написання слів іврит.-арамей. походження, прийняли фонет. принцип, який заперечує традиц. витоки давньоєвр. та арамей. орфографії при написанні слів з цих мов. 1961 в СРСР повернулися до написання кінц. літер. Ї. має експіратор. наголос, і хоча місце наголосу в слові не завжди повністю передбачуване, існує кілька характер. розподілів словес. наголосу.

Система голосних: i, u, e, o, a; найбільш характерні дифтонги — еі, аі та оі. В Ї., так само, як і в пд. діалектах нім. мови, розрізняють відображення середньонім. дифтонга еі та довгого голосного î. Спостерігається редукція багатьох нім. дифтонгів. Система приголосних:

m, n, n', b, d, d', g, p, t, t', k, v, z, z', c, r, f, s, s', š, č, x, h, y' (апострофом позначено палаталізовані приголосні). На відміну від нім. мови, ряди вибухових і фрикатив. розрізняють не напруженістю, а дзвінкістю — очевидно, під слов'ян. впливом, який також позначився і на виникненні палатальності приголосних. На відміну від нім. мови, наприкінці слів вживають дзвінкі приголосні. Слова іврит.-арамей. та слов'ян. походження спричинили в ї. появу початкових сполучень приголосних, не властивих нім. мові, напр., bd-, px-.

Грамат. система ї. наслідує переважно модель нім. мови, але зі знач. змінами. У синтаксисі виникли нові моделі порядку слів. Структура гол. й підряд. речень стала однаковою. Відстань між іменниками, їх означеннями, частинами дієслів. фраз скорочено. Іменники мають чотири відмінки і три роди. Родовий відмінок перетворено на присвійний. Показник знахідного відмінка після прийменників опускають. Герман. різниця між слабким і сильним відмінюванням прикметників зникла, але з'явилася нова відмінність між змінними предикатив. прикметниками. Під семітським впливом багато іменників отримали різні моделі множини, під слов'янським — розвинулися зменшувальні форми іменників і прикметників. У дієслові всі часи та способи, крім теперішнього часу дійсного способу, утворюють аналітично. Розвивається чуже ладу герман. мов послідовне розрізнення доконаного й недоконаного видів; з'явився ряд нових дієслів. форм, що виражають відтінки виду, стану. Дієприкметник теперішнього часу також набув нових функцій. Форми дієвідміни в багатьох випадках модифікували, створили їхні нові класи.

Унаслідок тривалих укр.-рос.-євр. мовних контактів ї. був реципієнтом слов'ян. лексики та її «донором». Він мав вплив на формування міських говірок, жаргонів, зокрема одеського. Іврит. слова «кшталт», «ксива», «шмон» та ін. потрапили в укр. мову саме через ї. Про це свідчить їхня ашкеназ. вимова: «ксива» (ашкеназ. іврит, ї.) — «ктіва» (сучас. іврит). До загальноновживаного лексич. фонду укр. народнорозмовної мови з ї. прийшли такі слова, як: «г'валт» («г'еволт») — «караул»; «гембель» — «неприємність», «неприємний обов'язок», «головний біль»; «гендель» — «торгівля», «комерція з метою наживи»; «гешефт» — «прибуток», «навар»; «єрмолка» — (ї. *ערמולקע* — «ярмлке») — «євр. чол. головний убір»; «кагал» — «галаслива юрба», «зборище»; «кошерно» — «чудово»; «цорес» — «біда»,

«горе», «нещастя»; «шлімазл» — «невдаха»; «шнобель» — «величезний ніс» та ін. Сучасні українці вживають деякі слова і фрази з ї., не здогадуючись про джерело походження лексики. Напр., фразеологізм «шляк би трафив» важко пояснити, не знаючи ї. Германізм «шляк» в ї. значить не «удар», як у німецькій (Schlag), а «халепа», «хвороба»; «трафив» походить від євр. «трефн» — «зустріти». Ї. була однією з державних мов УНР 1917 (відображено на купюрі 100 крб). «Заповіт» Т. Шевченка ї. переклав Д. Гофштейн. У 1920-і рр. ї. був однією з офіційних мов Білоруської РСР. Гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» на гербі Білорус. РСР було написано на ї., поряд із білоруською, польською та російською мовами. У Москві 1961–91 мовою ї. друкували літературні і суспільно-політичні ж. «*דער נאציאנאלער יידישער שולן*» («Радянська батьківщина») — орган СП СРСР. Літ-ру цією мовою видають у багатьох країнах.

Рекомендована література

1. Рохкінд С., Шкляр Г. Еврейско-русский словарь. Минск, 1940, 2006;
2. U. Weinreich. Modern English-Yiddish / Yiddish-English dictionary. New York, 1968;
3. S. Birnbaum. Yiddish – A Survey and a Grammar. Toronto, 1979;
4. M. Weinreich. History of the Yiddish Language. Chicago, 1980. Vol. 1–2;
5. Гури И., Фердман Ш. Краткий идиш-иврит-русский словарь. Иерусалим, 1992;
6. Короткий ідиш-український словник. К., 1996;
7. Сандлер С. А. Идиш: Учеб. для русскоговорящих. Москва, 2001;
8. Гури И. 2000 идиоматических выражений идиша. Иерусалим, 2002;
9. J. Baumgarten, J. C. Frakes. Introduction to Old Yiddish Literature. Oxford, 2005;
10. Шапиро М. А., Фалькович Э. М. В помощь изучающим идиш. С.-Петербург, 2006;
11. Астравух А. М. Идыш-беларускі слоўнік. Минск, 2008;
12. Солдатов А. М. Большой идиш-русский словарь. 3-е изд. Каменск-Уральский, 2009.

В. С. Рибалкін

Бібліографічний опис:

Їдиш / В. С. Рибалкін // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-12945>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).